

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF MOTOR VEHICLE SERVICES

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.54.15.049>

Mirzaev Furkat Raxmatovich

Associate Professor of Joint Belarusian-Uzbek Interdisciplinary Institute of Applied Technical Qualifications in Tashkent

Abstract: The article describes the relevance of the development of road transport in Uzbekistan today, its scientific and theoretical basis. The measures that need to be taken to develop and effectively use the potential of road transport services in Uzbekistan, the benefits of the development of road transport services designed in this regard.

Key words: Transport, transport system, road transport, transport services, freight, passenger traffic, annual freight volume, current and projected cargo volume, road transport efficiency, technical and operational indicators, economic efficiency. The article presents the way of raising of ecological awareness aimed at formation of ecological upbringing among students of Civil Engineering University. The author argues the necessity and the possibility of establishing a model of the educational process which would facilitate the formation of environmentally upbringing specialist and the capabilities of additional professional foreign language training course in technical university.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УСЛУГ АВТОМОБИЛЬНЫМ ТРАНСПОРТОМ

Мирзаев Фуркат Рахматович

Доцент Совместного Белорусско-Узбекского межотраслевого института прикладных технических квалификаций в городе Ташкент

Аннотация: В статье представлены направления экологизации процесса обучения иностранному языку студентов инженерно-строительном вузе. Обоснованы необходимость и возможность организации учебно-воспитательного процесса так, чтобы он способствовал формированию экологически воспитанного специалиста и возможности дополнительной языковой профессиональной образовательной программы, предоставляющей студентам технических вузов получить дополнительную (к высшему) квалификацию «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации».

Ключевые слова: дополнительная языковая профессиональная образовательная программа, модель выпускника, отбор содержания программы, педагогическая система подготовки специалиста. дидактическое воспитание, экологичный, устойчивое развитие, глобальный экологический кризис, культура личности.

AVTOMOBIL TRANSPORTI XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Mirzayev Furkat Rahmatovich

Toshkentshahridagi Belarus-O'zbekiston qo'shmataarmoqlararo amaliy texnik valifikatsiyalar institutidotsenti

Annotatsiya: Maqolad ahozir gikunda O'zbekistonda avtomobil transportini rivojlantirishning dolzarbligi, uning ilmiy-nazariyasolari yoritilgan. O'zbekistonda avtomobil transport xizmatlarini rivojlantirib, uning imkoniyatlaridansamarali foydalanish bo'yicha amalga oshirilish ilozim bo'lgan tadbirlar, bu bo'yicha loyiha lashtirilgan avtomobil transport xizmatlarini rivojlantirishdan olinadigan samara

ko'rsatibberilgan.

Kalitso'zlar: Transport, transport tizimi, avtomobiltransporti, transport xizmatlari, yuk tashish, yo'lovchitashish, yillik yuk tashishhajmi, amaldagivaloyihaviy yuk hajmi, avtomobiltransportisamaradorligi, texnik-ekspluatatsionko'rsatkichlar, iqtisodiy samara.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining muhim infratuzilmaviy tarmoqlaridan biri transport tizimi bo'lib, uni rivojlantirish har bir mamlakatning iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Butun dunyoda xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarning globallashuvi, ichki va tashqi bozorda yuqori raqobatga ega bo'lishi, tadbirkorlik va turistik salohiyati transport tizimining rivojlanganligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida "xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, shuningdek, aholiga transport xizmati ko'rsatishni tubdan yaxshilash, yuk va yo'lovchi tashish faoliyatini yaxshilash, ularni xavfsizligini oshirish, eng avvalo, mintaqaviy avtomobil yo'llarini rivojlantirish" [1] vazifalari belgilab berilgan. Mazkur vazifalarning samarali ijrosi O'zbekiston avtomobil transporti tizimini takomillashtirishni taqozo etadi. Shu boisdan jahon standartlari talablariga mos keluvchi transport yo'l infratuzilmasini yaxshilash va transport xizmatlari ko'rsatish faoliyatini tizimli tashkil qilish, mijoz va transport korxonalari samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Avtomobil transport xizmatlari bozorini rivojlantirish bo'yicha ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borganlar.

Jumladan, professor M.A. Ikramov avtotransport jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim deb hisoblaydi:

- transport tizimlarida texnik vositalardan maqbul foydalanish muammolarini hal qilish uchun tarmoqlararo modellar kompleksini qurish;
- yuklarni avtotransportda tashish tariflarining yagona tizimini o'rnatish;
- avtotransport vositalarining ishlash ko'rsatkichlarining birlashtirilgan taqqoslanadigan ko'rsatkichlari tizimini aniqlash;
- transport tizimlarida transport jarayonlarini boshqarish usullari va tuzilishini optimallashtirish;
- transport ishlarini joriy va istiqbolli rejalashtirishni takomillashtirish;
- optimal transport vositasini tanlash. Shu bilan birga hal qiluvchi rol ni yuklarni tashish jarayonlarini optimal rejalashtirish va boshqarishning zamonaviy iqtisodiy va matematik modellarini yaratish va amaliyotga tatbiq etish o'ynaydi [2].

Iqtisodchi olim G.A. Samatovning fikriga ko'ra, "Avtotransportda yuklarni tashish tariflarining har birida barcha omillar to'plami hisobga olinmaydi, lekin faqat ayrimlari, malum bir transport sharoitida eng muhimi. Masalan, transport narxini foiz stavkasi bo'yicha hisoblash uchun transport vositasining tashish imkoniyatlaridan foydalanish darajasini tavsiflovchi transport masofasini, yuk massasini va uning sinfini hisobga olish kerak. Yuk avtomobillaridan vaqt bo'yicha foydalanish tarifini hisoblashda transport vositasining yuk ko'tarish qobiliyati, undan foydalanish vaqti va umumiy yurish masofasi hisobga olinadi" [3].

S.A.Salimov “Avtomobil transportida tashishni rejalashtirish, boshqarish va ratsionalizatsiya qilish vazifalarini to‘g‘ri shakllantirish transportning samarali ishlashi va transport tizimlarida transport jarayonining barcha elementlarini optimallashtirish uchun asosdir [4] - degan fikrni bildiradi.

Rossiyalik olim V.M. Kurganovning fikriga ko‘ra “Avtotransport vositalarini tanlash mezonlari tovarlarning xavfsizligi, ularning imkoniyatlari va tashish imkoniyatlaridan unumli foydalanish va transport xarajatlari pasayishi hisoblanadi. Logistika maqsadlariga transportning qadoqlash, konteyner, qo‘shma kabi ilg‘or usullari erishiladi” [5].

Bu borada xorijlik olimlar quyidagi fikrlarni bildirganlar:

D. Benson va Dj.Uaytxedlarning e‘tirofiga asosan “Sanoat transport tizimlarida yuk tashish jarayonlarini maqbul boshqarish muammolarini hal qilish uchun transport jarayonlarini optimallashtirish va yuk tashish uchun uzluksiz transport jarayonining matematik modellarini ishlab chiqishning bir qator o‘ziga xos misollarini ko‘rib chiqish zarur. Shu munosabat bilan, transportning turli tarmoqlari ishtirokida tashishni tashkil etish darajasiga tasir ko‘rsatishga imkon beradigan iqtisodiy mezonlarni tanlab olish va transport tizimining ishlashi paytida bunday nazoratni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan usullarni ishlab chiqish zarur”[6].

M. Bodmer va J. Martinslarning fikri bo‘yicha “Moddiy va axborot oqimlarini tartibga solish va nazorat qilishning yaxlit tizimini yaratish logistika vazifalaridan biridir. Moddiy oqimlarni kuzatib borishning zamonaviy vositalaridan foydalanish «qog‘ozsiz» texnologiyani joriy etishga yordam beradi. Transportda yukni kuzatib boruvchi ko‘plab hujjatlar o‘rniga (ayniqsa xalqaro transportda) malumotlar aloqa kanallari orqali yuk bilan sinxron ravishda uzatiladi, tovarlarni tavsiflash uchun zarur bo‘lgan barcha ma'lumotlarni o‘z ichiga oladi” [7].

J. Bendikovichning e‘tirof etishi bo‘yicha “Yuqori talablarga javob beradigan asosiy tashkiliy tuzilmalar savdo hududida qisqa masofalarga transportni taminlaydigan tovarlarni yig‘ish va tarqatish bo‘yicha mintaqaviy transport kompaniyalari hisoblanadi. Bunday kompaniyalar odatda tovarlarni kichik partiyalarda tashiydilar va malum bir mintaqaga xizmat ko‘rsatadigan sanoat kompaniyasining tarqatish markazi o‘rniga katta tovar-moddiy xarajatlarga olib keladigan tovarlarni yig‘ish va tarqatish uchun o‘z terminalidan foydalanib xarajatlarni tejashadi” [8].

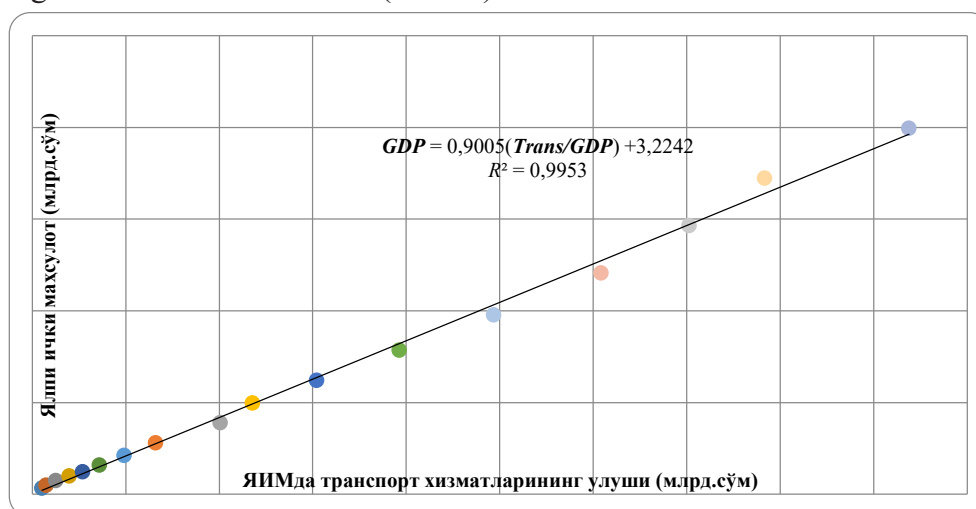
E. Mirotinani fikriga ko‘ra “Progressiv texnik bazadan foydalanish bilan bir qatorda, prinsipial yangi texnologiyani yaratishda quyidagi tashkiliy va texnologik chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish zarur: tovarlarni, jo‘natuvchilarni va yuklarni qabul qiluvchilarni, vagonlar va boshqa transport vositalarini, shuningdek avtotransportlar turlari uchun avtovokzallarni kodlashning yagona tizimini ishlab chiqish, yuk tashish va avtomobil yo‘llari belgilarini zamonaviy namunalarni tanib olish moslamalari tomonidan avtomatik o‘qish uchun qulay tarzda qo‘llash kerak”[9].

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, iqtisodiyotini barqaror rivojlanishida transport tizimi yetakchi mavqega ega bo‘lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasini yuksaltirishdagi asosiy tarmoqlardan biri aynan avtomobil transporti hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Transport xizmatlari rivojlanishini yalpi ichki mahsulotdagi ulushining 1 foizga ortishi respublika YAIM hajmini qo‘shimcha ravishda 0.9 yoki qarib 1 foiz

ortishiga olib keladi. Mazkur fikrning isbotini quyidagi korrelyatsion bog‘lanish grafida ham ko‘rish mumkin (1-rasm).

1-rasm. O‘zbekistonda YAIM va uning tarkibidagi transport xizmatlarining o‘zaro korrelyatsion bog‘lanish grafigi[10].

Unga ko‘ra, $GDP = 0.9005(Trans/GDP) + 3.2242$ bo‘lganda $R^2 = 0,995$, $n=17$ va $F=3169.32$ bo‘ladi. Shu boisdan, milliy iqtisodiyotimiz barqarorligi va xalqaro globallashuvda transport xizmatlari doimiy rag‘batlantiruvchi vosita sifatida o‘z tustig‘ini topgan.

Mustaqillik yillarida transport tizimining natural ko‘rsatkichlaridagi ish hajmining o‘shish sur‘atlari uning yalpi ichki mahsulot tarkibida ulushi o‘shish sur‘atlaridan bir muncha orqada qolgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, tarmoq korxonalarida zamonaviy harakat vositalari bilan yetarli darajada ta‘minlanmaganlik va ulardan foydalanish unumdorligini pastligi sohaning raqobatdoshligiga salbiy ta‘sir etibgina qolmay, xizmat ko‘rsatish tannarxi va bahosining oshishiga, shuningdek, iqtisodiyotda yaratilayotgan mahsulot va xizmatlar tannarxida transport tashkil etuvchisining yuqori darajada bo‘lib qolishiga ham olib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida 2020 yilda transport xizmatlarining rivojlanish holatini tahlil qiladigan bo‘lsak, transport xizmatlarining umumiy hajmida avtomobil transportining ulushi 54,3 % ni tashkil etdi. Transport xizmatlarida quvurlar orqali tashish xizmatlari 17,6 % ni tashkil etdi. Temir yo‘l transporti tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlar transport xizmatlarining 15,1 %ini tashkil etdi. Tovar va yo‘lovchilarni havo transportida tashish bo‘yicha xizmatlarning ulushi 5,8 % ni, yordamchi transport faoliyati xizmatlari esa 7,2 % ni tashkil etdi.

Transport xizmatlarining eng katta ulushi avtomobil transportida yuk va yo‘lovchi tashish bo‘yicha xizmatlarga to‘g‘ri keladi. Transportning ushbu turi boshqa transport turlari bilan taqqoslanganda uning moslashuvchanligi va ko‘rsatilayotgan xizmatlarning nisbatan arzonligi sababli eng ko‘p talabga ega hisoblanadi. 2019 yilda yuk tashish xizmatlarining salmoq vazni 30,4 % ni va yo‘lovchi tashish xizmatlarining salmoq vazni 69,6 % ni tashkil qilgan bo‘lsa. 2020 yilda yuk tashish xizmatlari umumiy hajmi tarkibida avtotransport xizmatlarining ulushi 32,1 % va yo‘lovchi avtotransporti xizmatlarining ulushi 67,9 % ga tengbo‘ldi.

Logistika samaradorligi indeksi mamlakat ichida va tashqarisida tovarlarning

jismoniy harakatini qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar tarmog'ini o'z ichiga oladi. Logistika samaradorligi indeksleri (LPI) mamlakatlarni tovarlarni chegaralar orqali o'tkazilishi bo'yicha samaradorligini baholaydi. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, Logistika samaradorligi indeksi (LPI) reytingida O'zbekiston 2,58 indeks bilan 160 dunyo mamlakatlari orasida 99-o'rinni, Markaziy Osiyo bo'yicha esa ikkinchi o'rinni band etgan.

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan jami avtomobil transporti korxonalari soni 2020 yilda 2005 yilga nisbatan esa 88 foizga oshgan. Mamlakatda so'nggi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida xususiy avtomobil transporti korxonalari ulushi 90,0 foizdan 96,5 foizni tashkil etgan. Avtomobil transport xizmati bilan faoliyat ko'rsatuvchi korxonalar 2020 yilda 7780 tani tashkil etib, ularning 79 % kichik korxonalar va mikrofirmalardir.

Avtomobil transporti xizmati ko'rsatish bozorida ulushi ortib borayotgan xususiy tashuvchilar transport xizmati bozoriga tez moslashuvchan bo'lib, ularning ixtiyoridagi avtomobillarining 85-90 foizini aynan kichik tonnali va magistral yuk avtomobillari, shuningdek ekspluatatsiya muddati ancha katta bo'lsa ham, yo'lovchilar uchun qulayligi bir muncha yaxshi bo'lgan xorijiy rusumdagi mikroavtobus va magistral avtobuslar tashkil etadi. Mamlakat avtomobil transportida tashiladigan yuklar umumiy yuk hajmining 39,0 foizdan ko'prog'ini tashkil etib, uning ahamiyati xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi natijasida tobora ortib bormoqda.

Avtomobil transport korxonalari texnik-ekspluatatsion ko'rsatkichlarining tashish hajmiga ta'sirini quyidagicha ifoda orqali o'rganish mumkin. Buning uchun avtomobil transporti korxonasi bo'yicha yillik tashiladigan yukning hajmi aniqlanadi [11]:

$$Q = (T_H \cdot V_T \cdot q \cdot c \cdot A_c \cdot B \cdot D_k) / (l_{yuk} + t_{pr} \cdot V_T \cdot q) \quad (1)$$

Buyerda: Q – yillik tashish hajmi, t; T_H – avtomobillarni o'rtacha kunlik ish vaqti, soat; V_T – avtomobillarning o'rtacha texnik tezligi, km/soat; q – o'rtacha masofadan foydalanish koeffitsiyenti; c – avtomobillarning o'rtacha yuk ko'tarish qobiliyati, t; c – o'rtacha yuk ko'tarish qobiliyatidan foydalanish koeffitsiyenti; A_c – o'rtacha ro'yxatdagi avtomobillar soni; B – o'rtacha parkdan foydalanish koeffitsiyenti; D_k – kalendar kunlar miqdori; l yuk – o'rtacha yuk tashish masofasi, km; t_{pr} – bir qatnovda ortish-tushirish uchun vaqt sarfi.

Tahlil va natijalar

1-formula yordamida "O'rta Osiyo Trans" AJ avtokorxonasi amaldagi texnik-ekspluatatsion ko'rsatkichlari hamda ekspertlar xulosasiga ko'ra innovatsion marketing usullarni qo'llash asosida texnik-ekspluatatsion ko'rsatkichlarning o'zgarishi samaradorligini hisoblandi.

"O'rta Osiyo Trans" AJning amaldagi va loyihaviy yillik tashish hajmi:

$$Q_a = ((8 \cdot 50 \cdot 0.5 \cdot 20 \cdot 0.7 \cdot 150 \cdot 0.7 \cdot 365)) / ((450 + 4 \cdot 50 \cdot 0.5)) = 195109,1 \text{ TH}$$

(2)

$$Q_{\text{Л}} = ((T_H \cdot V_T \cdot q \cdot c \cdot A_c \cdot B \cdot D_k)) / ((l_{yuk} + t_{pr} \cdot V_T \cdot q)) \quad (3)$$

$$Q_{\text{Л}} = ((7 \cdot 50 \cdot 0.6 \cdot 20 \cdot 0.74 \cdot 150 \cdot 0.72 \cdot 365)) / ((440 + 3 \cdot 50 \cdot 0.6)) = 233476,5$$

TH

(4)

Transport xizmatlari hajmi nafaqat qancha yuk yoki yo'lovchi tashish miqdori bilan, balki ularni qanday masofaga yetkazib berish bilan belgilanadi. Shuning uchun biz iqtisodiy ko'rsatkichlar (daromad, foyda, tashish tannarxi va

boshqalarni) transport ishi ko'rsatkichi orqali baholandi. Transport xizmatlari ko'rsatish hajmining oshishi hisobiga olinadigan iqtisodiy samara, qo'shimcha transport ishi hajmining har bir tonna kilometr transport ishi uchun daromad stavkasi va tashish tannarxining farqi hisobiga olinadigan daromad bilan aniqlanadi. Shuningdek, innovatsion samaradorlikni oshirish bo'yicha loyihaviy tadbirlarning natijasi quyidagi iqtisodiy samarada ifoda etiladi:

$$I_{\text{samara}} = (P_{\text{л}} - P_{\text{а}}) * (d - S_{\text{T}}) \quad (5)$$

$$I_{\text{samara}} = (102729660 - 87799095) * (160,6 - 116,3) = 659\,944\,860 \text{ so'm}$$

(6)

Natijalarga ko'ra innovatsion marketingni qo'llash tadbirlari orqali "O'rta Osiyo Trans" AJ 660,0 mln. so'm iqtisodiy samaraga erishadi. Yuqorida ko'rib o'tilgan texnik ekspluatatsion ko'rsatkichlarni yaxshilash maqsadida innovatsion marketingning 10 ta tadbirining loyixaviy natijasi eng kami bilan 17% daromadni oshishiga ega bo'lishi va barcha texnik ko'rsatkichlarni 3-4%ga yaxshilanishi aniqlandi.

Xulosa va takliflar. Avtomobil transportning tarmoqlararo ahamiyati ham iqtisodiyot tarmoqlari, ham soha korxonalarini raqobatdoshligini ta'minlay oladigan mijozlarga yo'naltirilgan transport xizmatlari ko'rsatishning moslashuvchan tizimlarini shakllantirishni talab etadi. Transport xizmatlari sifatini yaxshilash va assortimentini kengaytirish bo'yicha strategiyalarni amalga oshirish imkoniyatlarini avtomobil transport xizmatlarini ko'rsatishga bevosita qo'llash, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini yangicha yondashuv asosida tahlil etishni taqozo etadi.

Hozir O'zbekistonda avtomobil transportini rivojlantirish bilan bog'liq quyidagi muammolar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish lozim:

- transport xizmatlari bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- avtotransport vositalarining yaroqsiz holatiga kelib qolayotgani va ularni qayta tiklash bilan bog'liq qiyinchiliklar;
- avtomobil transportining axborot xavfsizligi yetarli emasligi;
- avtomobil transporti xizmatlarining sifati pastligi;
- marshrutlarni rejalashtirishda yo'l qo'yiladigan kamchiliklar;
- tovar va transport vositalarini sug'urtalash tizimi yaxshi ishlamasligi;
- avtotransport xizmatlari ko'rsatishda servisning past darajadaliigi;
- bir nechta transport turlarini o'z ichiga olgan tashishlarni tashkil qilishdagi qiyinchiliklar va boshqalar.

Avtomobil transporti korxonalarini faoliyati bilan bog'liq yuqoridagi kabi muammolarni tizimli yechishga yondashuvning ilmiy asoslarini ishlab chiqish lozim, shuningdek, mijozlarga yo'naltirilgan xizmat ko'rsatish asosida avtomobil transporti korxonalarining raqobat ustunligini ta'minlashga qaratilgan konsepsiya yaratilishi darkor. Avtomobil transporti korxonalarining faoliyati samaradorligi bevosita uning texnik-ekspluatatsion ko'rsatkichlarini yaxshilash va undan samarali foydalanish holatini aks ettirib, texnik-ekspluatatsion ko'rsatkichlarning yakuniy transport ishga ta'siri asosida uning samaradorligini oshirish yo'llarini ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakat strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.

2. Ikromov I., Abduraxmonov A., Nazarov M. Avtotransport iqtisodi va

boshqaruvi. O‘quv qo‘llanma. –T.: TAYI, 2003.34-45 b.

3. Samatov G.A. Innovatsionnoye razvitiye avtomobilnogo transporta. – T.: “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2011.s.256.

4. Salimov S.A., Avtomobil transporti xizmatlari bozorida faoliyat ko‘rsatuvchi transport vositalarining tahlili//TAYI xabarnomasi. №3-4, 2011 y. 148 b.

5. Kurganov V.M. Logistika. Mahsulotlarni etkazib berish zanjiridagi transport va ombor: O‘quv va amaliy qo‘llanma. - M.: Knijniy mir, 2006. – s.67.

6. Benson D., Uaytxed Dj. Transportirovka i dostavka Грузов: Пер. с англ.–M.: Transport, 1990 s.279.

7. Bodmer, M., Martins J., (2001). All allied to fight public transport’ s perceived decline: relationship marketing in Brazil, in: Anais de 1st International Conference on Public Transport Marketing, Barcelona, Espanha, pp 1-12.

8. Bendekovic, J[adranka]; Simonic, T. Importance of Marketing Strategy for Achievement of Competitive Advantage of Croatian Road Transporters, Chapter 21 in DAAAM International Scientific Book 2014, pp.257-266.

9. Transport logistikasi: Darslik / Ed. FUNT. Mirotina. - M.: Ekzamen. 2008. s. 178.

10. O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

11. Aksyonova Z.I., Analiz proizvodstvenno-xozyaystvennoy deyatel’nosti avtotransportinix predpriyatiy.–M.:Transport, 1990 - s. 48.